

УДК 141.319.8/32

ДО ПИТАННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Віталіна Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: ironmaiden322@gmail.com*

Проаналізовано характерні особливості співвідношення філософської антропології та екзистенціалізму. Зокрема, проблема людини, її буття та місце у світі є головним предметом дослідження екзистенційної антропології. На основі компаративістського підходу розглянуто екзистенційно-антропологічне вчення Ж.-П. Сартра та М. Бердяєва.

Ключові слова: філософська антропологія, екзистенціалізм, проблема людини, існування, сенс буття, особистість.

Проблема людини, як основний предмет дослідження в історико-філософському дискурсі, виявилася і в науковій думці ХХ століття – філософській антропології та екзистенціалізмі. Людину почали вивчати як самодостатню частину культури та суспільства, як багатоплановий, мислячий, творчий суб'єкт, а її життєвий світ – як поле активного самоздійснення та реалізації. Представники філософської антропології – М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен – намагалися вивести цілісне поняття людини шляхом використання і тлумачення даних різноманітних наук. Натомість такі екзистенціалісти, як С. К'єркегор, М. Гайдегер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, М. Бердяєв, М. Мерло-Понті та інші у дослідженні проблеми людини виходять з її існування, стану свідомості та переживань. Особливого розвитку антропологічні та екзистенційні тенденції набули в українській філософській думці. Потрібно зазначити, що у сфері філософської антропології важливими є здобутки українських учених – В. Шинкарука, С. Кримського, І. Бичка, М. Поповича, М. Булатова, В. Табачковського, С. Пролєєва, В. Бистрицького. Екзистенційна тематика представлена такими дослідниками, як В. Ляхом, К. Райдою, Н. Хамітовим, Л. Ситниченко, Г. Шалашенко, Є. Андросом.

Філософська антропологія та філософія екзистенціалізму, об'єднуючись, є спільним джерелом та міцним фундаментом для розкриття проблеми людини у її багатовимірності. Відтак, "екзистенційна антропологія є такою онтологією людини, в якій центральним є вчення про сенс людського буття, можливості його о-сягнення та до-сягнення; саме тому філософія екзистенції виходить за межі буденності – питання про сенс завжди є позабуденним" [16, с. 88]. Сучасна екзистенційно-антропологічна ситуація розгортається навколо категорій людського буття та форм самовизначення людини. Екзистенційна антропологія здатна виявити проблемне поле людського самовизначення в складному смисловому та діяльнісному просторі сучасної культури. Антропологічні та екзистенційні світоглядні настанови знаходять щоразу

нові евристичні можливості для розуміння та осмислення межових питань буття. Вступаючи в діалог із наукою, з різними сферами філософського знання, екзистенційна антропологія шукає нові підходи до висвітлення таких важливих питань, як феномен людини, модуси людського існування, особливості людського буття та призначення людини.

Мета статті – розкрити специфіку філософської антропології та філософії екзистенціалізму, їхнього взаємозв'язку та характерних особливостей у дослідженні проблеми людини. Досить важливим постає екзистенційно-антропологічний погляд на людину у філософії Ж.-П. Сартра та М. Бердяєва.

Екзистенційно-антропологічний аналіз розгортається у площині виявлення унікальності екзистенції людини, її багатолікості та змістовності. Людину треба розглядати не просто як суб'єкт суспільних відносин, а як самостійний об'єкт філософської рефлексії, як своєрідний феномен та поле автентичності. Філософське дослідження людини звертається до тих сторін її природи та життєдіяльності, які характеризують людину в якості ключового і творчого начала, що споглядає об'єктивні соціальні та культурні форми свого буття. “Будь-яка концепція людини, незворотно володіючи оціночним аспектом, виходить із морального виміру і його передбачає, а це справді пов'язано з ситуаціями, коли ми намагаємося не тільки зібрати інформацію про людину, але й відповісти на такі питання, як “Що важливо в людині”, “Що в ній заслуговує поваги та заохочення?” [10, с. 60].

Філософія завжди виявляла інтерес до людини як такої, до її власного пізнання самої себе, адже в кожній філософській проблемі людина певним чином була в основі філософських запитів. Філософська антропологія та екзистенціалізм не створюють образ людини в певних історичних умовах, а, навпаки, ставлять питання щодо сутності людини, яка не залишається вічно незмінною. Людину трактують як особистість, вона виступає життєвим потоком, змінним та прогресивним у своєму розвитку. Так, на думку П. Рікера, “особистість – індивідуальність особливого роду. Але, згідно з причинами, які пов'язані зі статусом самоіндивідуалізуючої особистості (особистості як “я”) ...нас цікавить її своєрідність” [9, с. 42]. Володіючи свідомістю та рефлексією, вона повертається до себе та світу, набуває єдності та онтологічної подоби. Відповідно заперечується статичність людської природи і, навпаки, підтримується прагнення бачити динамізм та розвиток у самій екзистенції людини.

Феномен людини полягає в тому, що в ній відсутня універсальність та однорідність її природи. Питання “Що є людина?” передусім має звертатися до “є”, яке передбачає запит не просто до сутності людини, а й до буття в історико-філософському дискурсі. Філософський розгляд людського буття – “Dasein” як присутності, – сутністю якого є екзистенція, за М. Гайдегером, є дуже важливим, оскільки “...аналітика присутності залишається вся орієнтована на основне завдання розробки буттєвого питання” [15, с. 17]. Водночас дослідження сутності людини тісно переплітається із філософсько-релігійним напрямком. Г. Марсель, будучи представником релігійного екзистенціалізму, стверджує, що “необхідно виходити із самого буття – із зобов'язання щодо Бога” [6, с. 47]. Натомість Е. Кассірець визначав людину як символічну істоту, бо саме тоді, може бути надане визначення специфіки її існування. “Мова, міф, мистецтво, релігія – частини цього універсуму, ті різні нитки, з яких сплітається символічна сітка, складна тканина людського досвіду” [5, с. 29], а сам світ віддаляється в міру символічної активності людини. Емпірія ж знімає

філософське запитання та пошук його сенсу. Однак цей пошук не є абстракцією, насамперед це пошук у конкретному існуванні людини, того, що співвідноситься з “є” та констатує конкретне людське буття. Актуальними з цього погляду є думки В. Табачковського про те, що “людський спосіб буття постає як феномен індивідуально-особистісний, його діяльна сутність – не в абстрактній, безособовій доцільності, а в діяльності якраз особистісній, що за неї кожен несе персональну відповідальність” [14, с. 49]. Звідси випливає, що не лише “сутність”, але й буття визначає людину як таку, виступає “основою”, завдяки якій людина здатна аналізувати та бачити себе як особистість. Запитуючи самих себе, ми не можемо засвоїти той чи той погляд, оскільки існує лише одне бачення, а саме – “Я”, і для кожного воно є власним і суттєвим.

Людина пов’язана зі світом своєю сутністю і, виходячи за власні межі, не може міститися в емпіричних вимірах власного буття, оскільки “Я” завжди знаходиться поза собою, є розгорнутим до світу; “...особистість як індивідуальне буття є виходом за межі й можливості власного наукового — гуманітарного, психологічного і ін. пізнання світу” [4, с. 114]. Виходячи за власні межі, людина ніби занурює себе у сферу “духу”, де основним визначенням духовної істоти стає екзистенційна незалежність від органічного – свобода від примусу та тиску. М. Шелер зазначає, що “тільки людина – оскільки вона особистість – може піднятися над собою як живою істотою і, виходячи з одного центру ніби по ту сторону просторово-часового світу, зробити предметом свого пізнання все, зокрема і себе саму” [18, с. 60]. Проблема цілісності людини – це не просто комплексне дослідження, а проблема існування людини та її призначення у світі. “Бути цілісною” – якраз і означає віднайти повноту власного існування та розкриття сутнісного потенціалу. Людина як найвища ланка еволюції, як конгломерат сенсів та змістів, поставлена в середину власного існування, знає, переживає, переступає його; вона розрізняє в собі індивідуальне та загальне “Я”, і для того, щоб розуміти себе та інших – виходить із одиничної сфери у сферу “Ми” – спільного світу. У такому випадку, людині притаманна, на думку Г. Плеснера, “ексцентрична позиційність”. “Вона переживає безпосередній початок своїх дій, імпульсивність своїх спонук і рухів, радикальне авторство свого живого існування... вона знає себе свобідною і, незважаючи на цю свободу, прикута до існування, яке заважає їй і з яким вона повинна боротися. Якщо життя тварини центричне, то життя людини ексцентричне... Ексцентричність – це характерна для людини форма фронтальної постановки відношення до навколишнього середовища” [8, с. 126].

Важливим є розуміння сутності людини, яке обов’язкове і для розуміння її існування, тобто екзистенції. “Розуміння екзистенційного існування... в тому вигляді, в якому воно лежить в основі екзистенційної філософії, становить собою мислинське вираження абсолютно визначеного важливого переживання в людині, яке виділяється із всіх моментів невизначеності й нерішучості решти життя характером незаперечної остаточної відчуженості” [3, с. 28]. Екзистенційна філософія та “її пильніша увага до буття, “втрати” якого у раціоналістично орієнтованому класичному мисленні спонукає філософію на “пошуки втраченого буття...” [17, с. 148], надає можливість побудови універсальної онтології, яка призводить до нового розуміння людини, і водночас долає прірву між нею самою та світом. Людина закинута у світ із тягарем екзистенції, і тому слідує проекту, за яким вона буде такою, якою має стати.

Призначення людини – це справжнє буття, спрямоване на досягнення вищих духовних цінностей: набуття сенсу життя, самореалізації, творчості.

Екзистенційна антропологія як поєднання двох напрямків філософування – екзистенціалізму та філософської антропології, – незважаючи на деяку відмінність у підходах до розкриття суті людського, все ж знаходить себе на спільному шляху до обґрунтування специфічності людини у її багатовимірності. Сучасні екзистенційні та антропологічні концепції людини мають чітко виражений антиметафізичний характер, оскільки прагнуть трактувати її в конкретних життєвих ситуаціях, у формах індивідуального буття, стану та призначення у світі. У своїй основі таке бачення людини поєднує філософські вчення Ж.-П. Сартра та М. Бердяєва. Однак, знаходячись на двох різних полюсах екзистенціалізму – атеїстичного та релігійного, – обидва розробляють власний проект антропологічної проблематики.

Головне завдання екзистенціалізму Ж.-П. Сартра – виявити рівні існування для людини, її незалежності та непередбачуваності зовнішньому, абсурдному світові. Людський суб'єкт постає як “буття-для-себе”, “і, на відміну від об'єкта, він не слідує своєму існуванню, але, навпаки, повинен сам продовжувати себе в існуванні... тобто він постійно виступає як “повинність бути” для самого себе” [12, с. 169]. У праці “Буття і ніщо”, розвиваючи ідею людини, її глибинне бажання відбутися, також розкриваються ідеї авторства та людського проекту як конструюючого елементу буття. Людська суб'єктивність проявляє себе беззаперечним автором власного світу, власного “Я”, дій та свободних актів; вона є водночас незалежною від будь-яких детермінантів, цілковитим запереченням себе зсередини (неантїзація – від франц. “neant” – “ніщо”).

Буття людини здійснюється в свободних ситуаціях, що виникають через особистісний фактор – вибір та дії. В основі людської активності мислитель вбачає саме свободу як ґрунтовну онтологічну характеристику. Свобода виявляє себе “... тим ніщо, яке було в серці людини і яке змусило людську реальність робитися замість бути” [13, с. 607]. Принагідною тут є думка французького екзистенціаліста М. Мерло-Понті про те, що “свобода, вона, якщо завгодно, скрізь, водночас – ніде. В ім'я свободи відкидають ідею, якого би не було набуття, але свобода і стає найголовнішим надбанням, як би нашим природним станом” [7, с. 551]. Однак, свобода має амбівалентний характер: з одного боку, проявляється в індивідуальному виборі – життя, утвердження, особистості, з іншого, – неможлива поза ціннісним вибором, рішенням щодо “іншого” – поза розумінням себе як частини “ми”.

У філософії атеїстичного екзистенціалізму Ж.-П. Сартр виводить на перший план людську ситуацію, якій не потрібен Бог, адже сама особа може його замінити. Людина є свободною та відповідальною за себе, інших, світ, в якому знаходиться. Метою людини є свободне буття, а свобода, своєю чергою, постає метою самої себе. Свобідні акти є не зведеними до об'єктивації, вони проявляють себе в боротьбі людини за свою автентичність, достоїнство, призначення. Ж.-П. Сартр стверджує, що як і буття, так і ніщо поєднані між собою та виявляються в людському існуванні. Людина прагне стати справжнім буттям, прагне до своєї позитивності, але у зв'язку з тим, що свідомість її порожня, вона ніколи цього зробити не може і тому черпає свій зміст із власного існування.

Людина Ж.-П. Сартра є абсолютно автономним центром, втіленням у собі божественної повноти. Неможливість виконання цього бажання спонукає її до

усвідомлення абсурдності власного буття. Трагізм цього положення людина долає тільки за допомогою вільної самореалізації себе як проекту. Екзистенційний суб'єкт є монолітним, орієнтованим не на минуле, а на майбутнє. Минуле – його базис, на основі якого він і спрямовується в майбутнє. Тому “для екзистенціаліста людина не піддається визначенню... Людиною вона стає лише згодом, причому такою людиною, якою вона зробить себе сама... немає ніякої природи людини, як немає бога, що її задумав би. Людина просто існує, і вона не тільки така, якою себе уявляє, але й така, якою вона хоче стати” [11, с. 133].

В екзистенційній філософії М. Бердяєва антропологічна проблематика спрямована на висвітлення людської природи, її унікальності, неповторності та незведення до будь-якої іншої реальності. На думку мислителя, філософія бачить і виводить світ саме з людини, в чому власне і полягає її специфічність. Обґрунтування екзистенційної природи людини, що реалізує свої потенції тільки на індивідуально-особистісному рівні, задають базові структури людської суб'єктивності, бо “сєнс розкривається із людини, із її активності та означає відкриття людиноподібності буття” [1, с. 11]. Роздуми М. Бердяєва – це спроба розкрити і знайти шляхи подолання кризи людини, спростувати протиріччя цивілізації і особистості через глибоке осмислення її природи, розуміння релігійно-екзистенційного сенсу її існування.

Основною антропологічною характеристикою буття людини у філософії М. Бердяєва, як і в Ж.-П. Сартра, є свобода. Ця категорія у філософії мислителя є не просто умовою всіх моральних актів людини, а дійсним втіленням стихії морально-духовного досвіду. М. Бердяєв бачить людину в сфері духу, творчості, вічній боротьбі, в перемозі свободи над рабством. Свобода для нього завжди буде екзистенційною характеристикою будь-якої людської особистості та відповідно, її невід'ємним правом. Людина, будучи свобідною, визначає свою особистість та творчу силу зсередини, адже “бути свобідним” – це не вибір між злом та добром, це передусім їхнє творення. Існування свободи в філософсько-антропологічній концепції М. Бердяєва зумовлює перехід на новий рівень буття, на якому виникає прагнення до активної творчої діяльності та наповнення любовною інтенцією до Творця, бажанням вищої форми взаємодії Бога і людини.

У сфері свободи здійснюється і вибір людини. Опонуючи Ж.-П. Сартру стосовно приреченості людини до вибору, М. Бердяєв стверджує, що свобода витупає не як примус та слідування нормі, дотримання свого обов'язку робити вибір, а як вільний творчий ціннісний акт. Людина – це не просто творець світу, а творець самої себе. Творчість своєю чергою є недермінованою – потоком вільних актів, що виходять зі свободи, яка протистоїть об'єктивації, буттю як такому. Концепція творчості М. Бердяєва будується на розумінні творчості як феномену трансцендентного за своєю природою, не здатного бути осмисленим із позицій детерміністичного мислення. Філософ відкидає будь-яку можливість об'єктивації творчості.

Екзистенційно-антропологічна концепція М. Бердяєва підтримує достеменно важливе значення свободи у бутті людини. “Свобода – позитивна творча міць, нічим не обґрунтована... Свобода – міць творити із нічого, міць духу творити не із природного світу, а із себе” [2]. У свободі живе божественний розум, саме тому вона не може піддаватися аналізу категоріями розсудку. Як і Ж.-П. Сартр, М. Бердяєв

намагається відкинути сувору об'єктивність як заперечення свободи, оскільки особистість знаходиться поза буттям, виходить за його межі, протистоїть йому. Цінність Бердяєвої апології екзистенційного досвіду особистості творчо протистоїть "об'єктивації" основ людської ідентичності як розумної та вільної істоти. Актуальність екзистенційної антропології М. Бердяєва зумовлена розумінням людини як істоти, що наділена творчою свободою, яка об'єднує в собі совість, здатністю любити, прагненням до здійснення вищих цінностей – Істини, Добра, Краси.

Проблема людини – одна з традиційних і найбільш фундаментальних проблем в історії європейської філософії. В умовах сучасної глобальної цивілізації вона не тільки не втрачає свого значення, але, навпаки, набуває особливої актуальності й гостроти. Колосальні наукові й технологічні досягнення людства відкривають принципово нові можливості для людської активності в природі та в історії. У такому сенсі радикально розширюються межі існування, свободи та самоздійснення людини.

Людина є центральною темою в екзистенційно-антропологічних поглядах М. Бердяєва та Ж.-П. Сартра. Антропологічний проект у їхній філософії орієнтований на розвиток активного творчого начала людини, постійні духовні пошуки та усвідомлення відповідальності перед собою та світом. Як для Ж.-П. Сартра, так і для М. Бердяєва спільним є усвідомлення субстанційності свободи, її невіддільності від поняття людського існування, заснованого на активній самореалізації та відповідальності за все, що відбувається. Поєднуючи буття людини зі свободою, обидва вбачають у ній абсолютний онтологічний статус, що детермінує становище Бога і людини, зумовлює особливі взаємини між ними. Основна відмінність бачення свободи філософами полягає у вивченні її в різних світоглядних площинах. М. Бердяєв пов'язує свободу з духовною реальністю, а Ж.-П. Сартр розглядає її в межах фізичного світу, зливає зі свідомістю та вибором людини. Так чи інакше, єдиною та визначальною сферою дослідження є буття людини, його проблематичність та багатогранність у розумінні себе та світу загалом.

Список використаної літератури

1. *Бердяев Н.* О назначении человека. Опыт парадоксальной этики / Н. Бердяев. – Париж : Современные записки. – 1931. – 320 с.
2. *Бердяев Н.* Смысл творчества (опыт оправдания человека) / Н. Бердяев // [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psylib.ukrweb.net/books/berdn01/index>
3. *Большов О. Ф.* Философия экзистенциализма / О. Ф. Большов. – СПб. : Издательство "Лань", 1999. – 224 с.
4. *Быстрицкий Е. К.* Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / Е. К. Быстрицкий. – Киев: Наук. думка, 1991. – 200 с.
5. *Кассирер Э.* Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988 – С. 3–30.

6. *Марсель Г.* Быть и иметь / Г. Марсель ; пер. И. Н. Полонской. – Новочеркасск : Сагуна, 1994. – 159 с.
7. *Мерло-Понти М.* Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти ; пер. с франц. под ред. И. С. Вдовиной, С. Л. Фокина. – СПб. : «Ювента», «Наука», 1999. – 608 с.
8. *Плеснер Х.* Ступени органического и человек. Введение в философскую антропологию / Х. Плеснер // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988 – С. 96–151.
9. *Рикёр П.* Человек как предмет философии / П. Рикёр // Вопросы философии. – М. : Издательство “Правда”, 1989. – № 2. – С. 41–50.
10. *Рикман Х.П.* Возможна ли философская антропология? / Х.П. Рикман // Это человек: антология. – М. : Высш. шк., 1995. – С. 54–74.
11. *Сартр Ж.-П.* Екзистенціалізм – це гуманізм / Ж.-П. Сартр // Зарубіжна філософія ХХ ст. : в 6 кн. – К. : Довіра, 1993.– Кн. 6. – С. 131–139.
12. *Сартр Ж.-П.* Заметки по этике / Ж.-П. Сартр // Этическая мысль. – М. : ИФРАН, 2009. – Вып. 9. – С. 168–176.
13. *Сартр Ж.-П.* Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Ж.-П. Сартр ; пер. з франц. В. Лях, П. Тарашук. – К. : Видавництво Соломії Павличко, “Основи”, 2001. – 854 с.
14. *Табачковський В. Г.* Людина–Екзистенція–Історія / В.Г. Табачковський. – К. : [б.в.], 1996. – 123 с.
15. *Хайдеггер М.* Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Библихина. – М. : «Ad Marginem», 1997. – 451 с.
16. *Хамітов Н.* Проблема екзистенційної антропології / Н. Хамітов // Філософсько-антропологічні читання' 98. – К. : Стило, 1999. – 96 с.
17. *Шалашенко Г. І.* Про есенційні та екзистенційні статуси негачії / Г. І. Шалашенко // Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К. : Наукова думка, 2004. – 247 с.
18. *Шелер М.* Положение человека в космосе / М. Шелер // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – С. 31–95.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.2013

Прийнята до друку 22.05.2013

TO THE QUESTION OF THE EXISTENTIAL ANTHROPOLOGY

Vitalina Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of philosophy,
department of history and theory of culture
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: ironmaiden322@gmail.com*

The characteristic features of the correlation of philosophical anthropology and existentialism are analyzed. In particular, the problem of human, his being and place in the world are the main subject of research of existential anthropology. Based on the comparative approach the existential-and-anthropological doctrine of J.-P Sartre and N. Berdyaev is considered.

Key words: philosophical anthropology, existentialism, the problem of human, existence, the meaning of being, freedom, personality.

К ВОПРОСУ ОБ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ АНТРОПОЛОГИИ

Виталина Ковальчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: ironmaiden322@gmail.com*

Проанализированы характерные особенности соотношения философской антропологии и экзистенциализма. В частности, проблема человека, его бытия и место в мире является главным предметом исследования экзистенциальной антропологии. На основе компаративистского подхода рассмотрены экзистенциально-антропологическое учение Ж.-П. Сартра и Н. Бердяева.

Ключевые слова: философская антропология, экзистенциализм, проблема человека, существование, смысл бытия, личность.